

Besluit van de raad van bestuur van de Kansspelautoriteit op het bezwaarschrift de Nederlandse Loterij B.V. namens de Staatsloterij B.V. en de Lotto B.V., tegen de besluiten van 19 oktober 2017, kenmerk 01.017.610 en 01.017.611, waarmee telkens een last onder dwangsom is opgelegd en de besluiten van 19 oktober 2017, kenmerk 01.017.616 en 01.017.617, tot openbaarmaking van de lasten onder dwangsom.

Kenmerken:

12422 / 01.031.061 (Staatsloterij B.V. - last onder dwangsom)

12423 / 01.031.062 (Staatsloterij B.V. - openbaarmaking)

12424 / 01.031.063 (Lotto B.V. - last onder dwangsom)

12425 / 01.031.064 (Lotto B.V. - openbaarmaking)

Openbaar gemaakt onder kenmerken:

12422 / 01.033.028, 12423 / 01.033.029, 12424 / 01.033.30 en 12425 / 01.033.031

Besluit op bezwaar

1 Inleiding

1. Bij besluiten van 19 oktober 2017 (hierna: Besluiten) heeft de raad van bestuur van de Kansspelautoriteit (hierna: de raad van bestuur) twee lasten onder dwangsom opgelegd aan de Staatsloterij B.V. en de Lotto B.V. (hierna gezamenlijk: overtreeders) en bij besluiten van 19 oktober 2017 (hierna: Besluiten tot openbaarmaking) heeft de raad van bestuur besloten om deze lasten openbaar te maken. Bij brief van 27 november 2017, ontvangen op 28 november 2017, heeft Nederlandse Loterij B.V. (hierna: bezwaarmaker) een pro-forma bezwaarschrift tegen de Besluiten en de Besluiten tot openbaarmaking ingediend. De raad van bestuur heeft de ontvangst van het bezwaarschrift bevestigd en bezwaarmaker in de gelegenheid gesteld om uiterlijk 15 januari 2018 de gronden van het bezwaar aan te vullen.
2. Bij brief van 15 januari 2018, ontvangen op 15 januari 2018, heeft de bezwaarmaker namens overtreeders de gronden van het bezwaar aangevuld.

Datum

15 mei 2018

Ons kenmerk

12422 / 01.033.028

12423 / 01.033.029

12424 / 01.033.030

12425 / 01.033.031

2 Ontvankelijkheid

3. Naar het oordeel van de raad van bestuur voldoet het bezwaarschrift aan de in artikel 6:5 van de Algemene wet bestuursrecht (hierna: Awb) gestelde eisen. Bezwaarmaker is daarom ontvankelijk in zijn bezwaar.

3 Juridisch kader

Artikel 4a, tweede, vijfde en zesde lid, van de Wet op de kansspelen (hierna: Wok)

2. De houders van vergunningen op grond van deze wet geven op zorgvuldige en evenwichtige wijze vorm aan wervings- en reclameactiviteiten waarbij in het bijzonder wordt gewaakt tegen onmatige deelneming.

5. Bij of krachtens algemene maatregel van bestuur kunnen regels worden gesteld met betrekking tot het eerste tot en met het vierde lid.

6. De in het vijfde lid bedoelde regels kunnen onder meer betrekking hebben op:

- a. de inhoud van wervings- en reclameactiviteiten;
- b. de doelgroepen waarop zodanige activiteiten zijn gericht;
- c. de hoeveelheid, de tijdsduur en het tijdstip, en
- d. de wijze waarop en de plaats waar wervings- en reclame-uitingen worden gedaan.

Artikel 2, derde lid, van het Besluit werving, reclame en verslavingspreventie kansspelen (hierna: Besluit WRVK)

3. Vergunninghouders richten hun wervings- en reclameactiviteiten voor kansspelen niet op maatschappelijk kwetsbare groepen van personen. Onder kwetsbare groepen van personen wordt in ieder geval verstaan minderjarigen en personen die kenmerken van risicovol spelgedrag vertonen.

Artikel 5:2, eerste lid, aanhef en onder b, van de Awb

1. In deze wet wordt verstaan onder:

- b. herstelsanctie: een bestuurlijke sanctie die strekt tot het geheel of gedeeltelijk ongedaan maken of beëindigen van een overtreding, tot het voorkomen van

Datum

15 mei 2018

Ons kenmerk

12422 / 01.033.028

12423 / 01.033.029

12424 / 01.033.030

12425 / 01.033.031

herhaling van een overtreding, dan wel tot het wegnemen of beperken van de gevolgen van een overtreding;

Artikel 5:4, tweede lid, van de Awb

2. Een bestuurlijke sanctie wordt slechts opgelegd indien de overtreding en de sanctie bij of krachtens een aan de gedraging voorafgaand wettelijk voorschrift zijn omschreven.

Artikel 5:32a, eerste lid, van de Awb

1. De last onder dwangsom omschrijft de te nemen herstelmaatregelen.

Artikel 8 van de Wet openbaarheid van bestuur (hierna: Wob)

1. Het bestuursorgaan dat het rechtstreeks aangaat, verschaft uit eigen beweging informatie over het beleid, de voorbereiding en de uitvoering daaronder begrepen, zodra dat in het belang is van een goede en democratische bestuursvoering.

2. Het bestuursorgaan draagt er zorg voor dat de informatie wordt verschaft in begrijpelijke vorm, op zodanige wijze, dat belanghebbende en belangstellende burgers zoveel mogelijk worden bereikt en op zodanige tijdstippen, dat deze hun inzichten tijdig ter kennis van het bestuursorgaan kunnen brengen.

Artikel 10, eerste lid, aanhef en onder c, van de Wob

1. Het verstrekken van informatie ingevolge deze wet blijft achterwege voor zover dit:

c. bedrijfs- en fabricagegegevens betreft, die door natuurlijke personen of rechtspersonen vertrouwelijk aan de overheid zijn meegedeeld.

Artikel 10, tweede lid, aanhef en onder g, van de Wob

2. Het verstrekken van informatie ingevolge deze wet blijft eveneens achterwege voor zover het belang daarvan niet opweegt tegen de volgende belangen:

g. het voorkomen van onevenredige bevoordeling of benadeling van bij de aangelegenheid betrokken natuurlijke personen of rechtspersonen dan wel van derden.

Datum

15 mei 2018

Ons kenmerk

12422 / 01.033.028

12423 / 01.033.029

12424 / 01.033.030

12425 / 01.033.031

4 Feitelijk kader

4. Een toezichthoudend medewerker van de Kansspelautoriteit heeft in het kader van het toezicht op reclame door houders van een kansspelvergunning een controle uitgevoerd van online wervings- en reclameactiviteiten van de overtreders. De bij deze controle uitgevoerde toezichtshandelingen en bevindingen zijn vastgelegd in verslagen van ambtshandelingen.¹
5. Voor dit onderzoek heeft de Kansspelautoriteit binnen de 300 meest bezochte Nederlandse websites een selectie gemaakt van de websites die zich specifiek of in overwegende mate richten op minderjarigen.
6. Uit het onderzoek is gebleken² dat overtreders in de periode juni 2016 tot en met 24 augustus 2017 reclame-uitingen hebben geplaatst of hebben laten plaatsen op websites die zijn gericht op minderjarigen.
7. Door het (laten) plaatsen van reclame-uitingen op websites die specifiek of in overwegende mate zijn gericht op minderjarigen hebben overtreders volgens de raad van bestuur in strijd gehandeld met artikel 4a, vijfde lid, van de Wok jo. artikel 2, derde lid, van het Besluit WRVK.
8. Bij brief van 28 augustus 2017 heeft de raad van bestuur een voornemen tot het opleggen van een last onder dwangsom (hierna: Aankondiging) aan overtreders toegezonden en hen uitgenodigd om een (mondelinge) zienswijze op dit voornemen naar voren te brengen op 31 augustus 2017. Bij brief van 7 september 2017 is tevens door bezwaarmaker schriftelijk een zienswijze ingediend.
9. Met de Besluiten heeft de raad van bestuur besloten om een last onder dwangsom op te leggen aan overtreders. De hoogte van de dwangsom heeft de raad van bestuur vastgesteld op € 10.000,- per overtreding met een maximum van € 100.000,-.

¹ VVA Algemene werkwijze - 25 augustus 2017; VVA SL - 25 augustus 2017; VVA Lotto - 25 augustus 2017. Bij deze VVA's zijn bijlagen gevoegd met de vastgelegde reclame-uitingen op de bijbehorende websites.

² Zie voor Staatsloterij B.V. de VVA SL onder 'Reclame-uitingen van Staatsloterij B.V. op geselecteerde websites' en voor Lotto B.V. de VVA Lotto B.V. onder 'Reclame-uitingen van Lotto B.V. op geselecteerde websites'.

Datum

15 mei 2018

Ons kenmerk

12422 / 01.033.028

12423 / 01.033.029

12424 / 01.033.030

12425 / 01.033.031

5 Bezwaargronden

10. Door bezwaarmaker worden de volgende gronden aangevoerd.

11. Toepasselijke wet- en regelgeving - geldende norm

- a. Bezwaarmaker bestrijdt het oordeel van de Kansspelautoriteit dat het tonen van reclame op de in de Besluiten genoemde websites steeds een overtreding vormt van artikel 2, derde lid, van het Besluit WRVK. De inhoud en vorm van de advertenties was gericht op volwassenen. Het overgrote deel van de advertenties hebben niet een publiek bereikt dat in overwegende mate bestaat uit minderjarigen. Bij retargeting worden de advertenties getoond aan volwassenen en bovendien zijn de advertenties in meerderheid getoond op websites die zich, volgens het oordeel van bezwaarmaker, niet richten op minderjarigen, althans waarvan bezwaarmaker dat niet behoefde te begrijpen.
- b. Met de Leidraad reclame heeft de Kansspelautoriteit een interpretatie gegeven van reclameregels voor kansspelen. Naast de (in)formele status van de leidraad is met name van belang dat over deze interpretatie verschil in opvattingen bestaat tussen de Kansspelautoriteit enerzijds en vergunninghouders anderzijds. De Leidraad reclame biedt naar mening van bezwaarmaker geen juridische grondslag voor de Besluiten. Voor zover aan de toepassing van artikel 10 en 12 van de Leidraad reclame wordt toegekomen brengt bezwaarmaker het volgende naar voren.
 - i. Vaststaat dat ieder medium steeds minderjarigen in het bereik kan hebben. Dat reclame is getoond op websites is geen zelfstandig criterium om te oordelen dat de reclame is gericht op minderjarigen.
 - ii. Evenmin is relevant of van een elektronische dienst bekend of aannemelijk is dat deze door minderjarigen wordt "gebruikt". Gebruik door enkele minderjarigen betekent niet zonder meer dat reclame is gericht op minderjarigen.
 - iii. Relevant is of de advertenties niet een publiek hebben bereikt dat in overwegende mate bestaat uit minderjarigen. Er is naar weten van bezwaarmaker geen algemeen in de markt geaccepteerde methode van bereikonderzoek waarmee kan worden vastgesteld of een website is gericht op minderjarigen. Er zijn ook geen andere criteria af te leiden uit

Datum

15 mei 2018

Ons kenmerk

12422 / 01.033.028

12423 / 01.033.029

12424 / 01.033.030

12425 / 01.033.031

de wet- en regelgeving of jurisprudentie waarmee dit kan worden vastgesteld.

- iv. De Kansspelautoriteit heeft een selectie gemaakt van de websites die zich 'specifiek of in overwegende mate' op minderjarigen richten op basis van het label 'jongeren' door Nielsen en de doelgroepkwalificatie door exploitant of externe mediabedrijven. Bij zes van de tien websites kan na de kwalificatie van de Kansspelautoriteit niet zonder meer worden gesteld dat deze 'specifiek of in overwegende mate' zijn gericht op minderjarigen.
- v. Bezwaarmaker heeft aannemelijk gemaakt dat in meerderheid van de gevallen de advertenties niet een publiek hebben bereikt dat in overwegende mate bestaat uit minderjarigen door de methode van adverteren (retargeting) en aan de hand van het gebruikersprofiel van de website.
- vi. Er kan niet van bezwaarmaker worden verwacht dat zij van de (strengere) normering op de hoogte was. Deze normering was tot de Aankondiging handhaving onbekend.

12. Artikel 5:2 e.v. van de Awb – De overtreding is beëindigd en er is geen klaarblijkelijk gevaar dat een nieuwe overtreding zal plaatsvinden. Voor zover de last wordt opgelegd om een herhaling van een overtreding te voorkomen is er geen sprake van gegronde vrees voor herhaling. Immers, bezwaarmaker heeft ter zake van de overtreding direct (aanvullende) maatregelen getroffen en vervolgens hebben geen overtredingen meer plaatsgevonden.

13. Artikel 5:4 van de Awb – De besluiten zijn in strijd met het legaliteitsbeginsel. De verboden gedraging is niet nauwkeurig, duidelijk en ondubbelzinnig geformuleerd in het wettelijk voorschrift. De verplichtingen opgenomen in artikel 4a van de Wok en artikel 2 van het Besluit WRVK houden geen concrete gedragsnorm in, maar laten aan de vergunninghouder op welke wijze aan de doelvoorschriften wordt voldaan. De Leidraad reclame is geen wettelijk voorschrift.

14. Artikel 5:32 e.v. van de Awb – De Besluiten dienen de herstelmaatregelen te bevatten. In randnummer 46 van de Besluiten geeft de Kansspelautoriteit aan dat het aan overtreders is om een keuze te maken welke maatregelen getroffen

Datum

15 mei 2018

Ons kenmerk

12422 / 01.033.028

12423 / 01.033.029

12424 / 01.033.030

12425 / 01.033.031

dienen te worden. Haaks hierop staat het bepaalde in randnummer 47 van de Besluiten waarin overtreders nauwelijks nog vrijheid wordt gegeven om zelf herstelmaatregelen te kiezen. Het niet voldoen aan de Besluiten kan leiden tot verbeurte van de dwangsommen, ook in het geval de overtreding op een andere manier wordt beëindigd. Bezwaarmaker is van mening dat de Besluiten wegens strijd met artikel 5:32 e.v. van de Awb niet in stand kunnen blijven.

15. Openbaarmaking – Bezwaarmaker heeft verzocht de overwegingen over het reclamebeleid niet openbaar te maken, omdat hier sprake is van concurrentiegevoelige en bedrijfsvertrouwelijke informatie. Informatie over het reclamebeleid van bezwaarmaker heeft wel degelijk betrekking op de afzet van producten en de kring van afnemers. Het doen van bannering via het internet is algemeen bekend en zichtbaar. De werkwijze en de gemaakte keuzes die hieraan ten grondslag liggen zijn dit niet. Bezwaarmaker wordt door openbaarmaking van de passages onevenredig benadeeld. Voorts is er sprake van onevenredige benadeling, omdat de Besluiten volgens bezwaarmaker niet (ongewijzigd) in stand kunnen blijven.

16. Algemene beginselen van behoorlijk bestuur

- a. Belangenafweging is onevenredig ten aanzien van bezwaarmaker. De door de Kansspelautoriteit aangevoerde belangen van de handhaving en openbaarmaking worden niet ondersteund door de doorlooptijden in dit handavingsdossier. In juni 2016 is de overtreding voor het eerst geconstateerd en dit is pas op 28 augustus 2017 aan bezwaarmaker kenbaar gemaakt door middel van een aankondiging tot handhaving. De dwangsom is op 19 oktober 2017 opgelegd, dat wil zeggen zes weken nadat de overtreding was beëindigd.
- b. De Besluiten zijn in strijd met het zorgvuldigheidsbeginsel en het motiveringsbeginsel nu zonder grondslag en deugdelijke motivering handhaving heeft plaatsgevonden.
- c. De Besluiten zijn in strijd met het vertrouwensbeginsel, omdat de handhaving haaks staat op de vele toezeggingen van de Kansspelautoriteit dat de Leidraad reclame niet in de plaats treedt van wet- en regelgeving,

Datum

15 mei 2018

Ons kenmerk

12422 / 01.033.028

12423 / 01.033.029

12424 / 01.033.030

12425 / 01.033.031

geen beleid bevat ten aanzien van handhaving en niet zelfstandig wordt gehandhaafd.

6 Hoorzitting

17. Bezwaarmaker heeft op de hoorzitting van 20 februari 2018 namens overtreders een zienswijze gegeven. Van deze hoorzitting is een verslag gemaakt.³

7 Beoordeling

7.1 Geldende norm

18. Vergunninghouders mogen reclame maken voor de door hen aangeboden kansspelen. Reclame voor een passend en attractief aanbod van kansspelen zal het publiek leiden naar het legale aanbod van kansspelen en weghouden bij het illegale aanbod (kanalisatie). Tegelijkertijd mag reclame voor kansspelen de deelname aan kansspelen echter niet actief bevorderen. Reclame voor kansspelen moet dan ook terughoudend en evenwichtig zijn. Hiermee is er sprake van een afwijkende doelstelling van reclame voor kansspelen ten opzichte van reclame in de gebruikelijke zin van het woord. Dit geldt temeer voor overtreders nu zij in het bezit zijn van monopolievergunningen. Hiermee is er geen sprake van het maken van reclame ten behoeve van het versterken van de concurrentiepositie ten opzichte van andere vergunninghouders, maar slechts ten behoeve van kanalisatie.

19. Houders van vergunningen op grond van de Wok dienen, op grond van artikel 4a, tweede lid, van de Wok, op zorgvuldige en evenwichtige wijze vorm te geven aan wervings- en reclameactiviteiten. In artikel 2, derde lid, van het Besluit WRVK is bepaald dat vergunninghouders hun wervings- en reclameactiviteiten voor kansspelen niet op maatschappelijk kwetsbare groepen van personen richten. Onder kwetsbare groepen van personen wordt in ieder geval verstaan minderjarigen en personen die kenmerken van risicovol spelgedrag vertonen.

³ Stuk 12422 / 01.031.012, 12423 / 01.031.013, 12424 / 01.031.014 en 12425 / 01.031.015.

Datum

15 mei 2018

Ons kenmerk

12422 / 01.033.028

12423 / 01.033.029

12424 / 01.033.030

12425 / 01.033.031

20. De raad van bestuur merkt op dat de norm van het Besluit WRVK niet bepaalt dat er sprake moet zijn van het 'specifiek of in overwegende mate' gericht zijn op minderjarigen. De enkele gerichtheid is voldoende. Daar waar in de Besluiten wordt gesproken over 'websites die zich specifiek of in overwegende mate richten op minderjarigen' moet worden gelezen 'websites die zich richten op minderjarigen'.
21. Van het richten van wervings- en reclameactiviteiten op minderjarigen is sprake bij het tonen van advertenties op websites gericht op minderjarigen. Sec het tonen op deze websites levert een overtreding van de norm op, ongeacht wie de advertentie heeft gezien en wat de inhoud en de vorm van de advertentie is.
22. Om te beoordelen of een website zich richt op minderjarigen hanteert de Kansspelautoriteit een aantal criteria. In eerste instantie wordt gekeken of de website het label 'jongeren' van het onderzoeksbureau The Nielsen Company⁴ krijgt. Deze selectiemethode wordt aangevuld met websites waarvan als algemeen bekend mag worden verondersteld dat deze zich op minderjarigen richten. Dit wordt beoordeeld aan de hand van de kwalificatie die de verantwoordelijke uitgever zelf hanteert of de kwalificatie van externe mediabedrijven. Voorts wordt de leeftijdsopbouw van de bezoekers van de website en het product dat of de dienst die op de website wordt aangeboden meegenomen in de beoordeling. Wanneer aan één van deze criteria is voldaan wordt een website gekwalificeerd als gericht op minderjarigen.
23. In de verslagen van ambtshandelingen algemene werkwijze van 25 augustus 2017 is weergegeven op welke manier de websites zijn gekwalificeerd als gericht op minderjarigen. Een aantal websites, zoals donaldduck.nl, scholieren.com, Girlscene.nl, is zonder meer gericht op minderjarigen. Zowel The Nielsen Company, de uitgevers zelf en/of een extern mediabedrijf kwalificeert de doelgroep als minderjarig. Bij de overige websites is gekeken naar de kwalificatie van de uitgever zelf.

⁴ Een bedrijf dat zich richt op media- en consumentenonderzoek in ruim 100 landen wereldwijd. Nielsen registreert mediabestedingen in verschillende mediatypen, waarbij het onder andere vastlegt wie de afzender is van een advertentie, op welke wijze deze is aangekocht en wat de verschijningsvorm is.

Datum

15 mei 2018

Ons kenmerk

12422 / 01.033.028

12423 / 01.033.029

12424 / 01.033.030

12425 / 01.033.031

24. Tijdens de hoorzitting op 20 februari 2017 heeft bezwaarmaker aangegeven dat de norm ruimte laat voor discussie. Een aantal websites, zoals bijvoorbeeld donaldduck.nl en scholieren.com, is onmiskenbaar gericht op minderjarigen. Echter er is een grijs gebied waarbij de één zou beoordelen dat er wel sprake is van een website gericht op minderjarigen, terwijl de ander deze mening niet zal delen. Dit levert volgens bezwaarmaker in de praktijk een onwerkbaar situatie op, waardoor zij geen garantie kan geven dat de norm niet nogmaals wordt overtreden.
25. De raad van bestuur is van oordeel dat de geldende norm van artikel 4a, tweede lid, van de Wok jo. artikel 2, derde lid, van het Besluit WRVK voldoende concreet duidelijk maakt welke gedraging verboden is. Deze norm stelt degene tot wie zij is gericht voldoende in staat zijn gedrag daarop af te stemmen. Zie hierover hetgeen is overwogen onder 7.3 Legaliteitsbeginsel in dit besluit.
26. Met de kwalificatie van de websites als gericht op minderjarigen in de Besluiten heeft de raad van bestuur een voorspelbare invulling gegeven aan de norm. Daarnaast zijn in de Besluiten criteria omschreven die de Kansspelautoriteit hanteert om te beoordelen of een website is gericht op minderjarigen. Mede gelet op de terughoudendheid die is geboden bij reclame voor kansspelen stelt dit bezwaarmaker voldoende in staat om te beoordelen of reclame passend is op een specifieke website en daarmee wanneer er sprake is van een overtreding van de Wok.

Leidraad reclame

27. Met de Leidraad reclame geeft de Kansspelautoriteit richting bij de toepassing van de relevante wet- en regelgeving in de praktijk en wordt reclame voor kansspelen geplaatst binnen de publieke doelen van het Nederlandse kansspelbeleid. De Kansspelautoriteit is zich bewust van de balans tussen aanprijzing van het aanbod enerzijds (ten behoeve van kanalisatie) en de gewenste terughoudendheid en waarschuwing voor de risico's van kansspelen anderzijds. Juist om de naleving van de wet- en regelgeving en het maken van reclame binnen de kaders te vergemakkelijken is de Leidraad reclame opgesteld. De Leidraad reclame treedt niet in de plaats van wet- en regelgeving en bevat geen beleid ten aanzien van handhaving of sanctionering van betreffende regelgeving. De Leidraad reclame is geen juridische grondslag voor het opleggen

Datum

15 mei 2018

Ons kenmerk

12422 / 01.033.028

12423 / 01.033.029

12424 / 01.033.030

12425 / 01.033.031

van een herstelsanctie. De grondslag voor het opleggen van een last onder dwangsom staat in de wet (zie randnummer 43).

28. In de Besluiten is gerefereerd aan artikel 5.10 en 5.12 van de Leidraad reclame. In 5.10 is bepaald dat reclame niet is gericht op minderjarigen. Dergelijke gerichtheid kan bijvoorbeeld worden afgeleid uit het gekozen medium. In 5.12 is bepaald dat er geen reclame wordt gemaakt in of rond games, apps of andere (elektronische) diensten die (mede) gericht zijn op of waarvan bekend of aannemelijk is dat zij gebruikt worden door minderjarigen of kwetsbare groepen.
29. Het gebruik van bepaalde websites door minderjarigen moet worden gezien in het geheel van criteria die bepalen of een website gericht is op minderjarigen (zie randnummer 22). Wanneer een minderjarige een website gebruikt die, gelet op de criteria die de Kansspelautoriteit hanteert, is gericht op volwassenen dan is er geen sprake van een website gericht op minderjarigen. Echter het veelvuldig gebruik van websites door minderjarigen kan wel een aanwijzing zijn dat deze is gericht op minderjarigen. Zoals de raad van bestuur heeft opgemerkt in randnummer 18 en 27 wordt van een vergunninghouder verwacht dat hij terughoudendheid betracht.

Reclamecode

30. Naast de wet- en regelgeving en de Leidraad reclame is er ook een reclamecode van toepassing op het maken van reclame voor kansspelen. De Stichting Reclame Code heeft in overleg met o.a. de landelijke vergunninghouders van kansspelen een Reclamecode voor Kansspelen (hierna: de RVK) opgesteld. In paragraaf 6 van de RVK staan bepalingen over kwetsbare groepen, waaronder minderjarigen. In deze bepalingen wordt de norm gehanteerd dat reclame niet specifiek gericht mag zijn op minderjarigen. Deze norm is door de branche niet nader gespecificeerd, zoals bijvoorbeeld in de Reclamecode voor alcoholhoudende dranken en de Reclamecode voor Voedingsmiddelen, waarnaar bezwaarmaker verwezen heeft. Bij alcohol en voedingsmiddelen wordt de regel gehanteerd dat reclame geen publiek mag bereiken dat voor meer dan 25% bestaat uit minderjarigen. Voor de vaststelling van het bereik geldt algemeen in de markt geaccepteerd bereikonderzoek en, indien niet voorhanden, ander deugdelijk en representatief bewijs. Daarnaast wordt er binnen de alcoholbranche door de Stichting Verantwoorde Alcoholconsumptie (STIVA) een

Datum

15 mei 2018

Ons kenmerk

12422 / 01.033.028

12423 / 01.033.029

12424 / 01.033.030

12425 / 01.033.031

blacklist opgesteld (niet limitatief). Op deze blacklist staan bijvoorbeeld websites van jongerentijdschriften en websites met online spelletjes die gericht zijn op kinderen (zoals o.a. de websites die de Kansspelautoriteit heeft meegenomen in het onderzoek naar online wervings- en reclameactiviteiten speleiland.nl en funny-games.nl).

7.2 Genomen maatregelen

31. Bezwaarmaker heeft, zowel in de zienswijze als in het bezwaarschrift, uiteengezet welke maatregelen er zijn genomen ten aanzien van display uitingen naar aanleiding van de Aankondiging. Tijdens de hoorzitting van 20 februari 2018 zijn deze maatregelen mondeling toegelicht. Bezwaarmaker heeft voorop gesteld dat de marketing expliciet is gericht op meerderjarigen. De inhoud, het uiterlijk en de toon van de advertenties zijn duidelijk gericht op volwassenen.
32. Bij het plaatsen van display uitingen wordt een onderscheid gemaakt tussen prospecting en retargeting. Bij prospecting is er sprake van het actief (doen) plaatsen van advertenties op websites waarop bezoekers komen waar geen verdere informatie van bekend is, anders dan wat de website zelf communiceert met betrekking tot haar bezoekersprofiel. Hierbij kan gebruik worden gemaakt van een 'Run of Network' campagne, waarbij een derde partij (medianetwerk, zoals bijvoorbeeld Sanoma) opdracht krijgt binnen een campagne een bepaald aantal impressies te verzorgen. Dit medianetwerk zet de websites in binnen haar portfolio.
33. Bij retargeting worden advertenties getoond aan bezoekers die eerder een website van bezwaarmaker hebben bezocht en daarbij een 'tracking cookie' hebben geaccepteerd. Door middel van het 'volgen' van deze bezoekers worden er advertenties aan hen getoond op andere websites. Voor de Besluiten werd bij deze methode een blacklist gehanteerd. Bezwaarmaker gaf hierbij aan dat binnen dit proces websites gericht op minderjarigen niet expliciet zijn uitgesloten, omdat het aanbieden van advertenties expliciet is gericht op meerderjarigen.

Datum

15 mei 2018

Ons kenmerk

12422 / 01.033.028

12423 / 01.033.029

12424 / 01.033.030

12425 / 01.033.031

34. Voor plaatsing van de advertenties wordt gebruik gemaakt van een bepaald platform en werkt bezwaarmaker samen met een extern mediabureau. Deze externe partijen maken gebruik van een whitelist bij prospecting en tot voorheen een blacklist bij retargeting.
35. Naar aanleiding van de Aankondiging heeft bezwaarmaker maatregelen genomen om de overtreding te beëindigen. Ten aanzien van prospecting heeft bezwaarmaker de website www.spelletjes.nl van de whitelist verwijderd. Tevens heeft zij de volledige whitelist met de leverancier onder de loep genomen. Er zijn hierbij geen andere websites op de lijst aangetroffen die tot een overtreding kunnen leiden. Met betrekking tot 'Run of Network' campagnes is met het betreffende medianetwerk afgesproken om de websites genoemd in de Besluiten toe te voegen aan de blacklist. Ditzelfde is afgesproken met de leveranciers ten behoeve van retargeting.
36. Naast bovenstaande maatregelen gericht op het beëindigen van de overtreding heeft bezwaarmaker ook een aantal maatregelen getroffen onder andere gericht op actief beheer van de whitelist en blacklist door periodieke evaluatie met leveranciers en derde partijen, het actief monitoren van gebruikte websites door derde partijen en strikte en contractueel vastgelegde afspraken met derde partijen.
37. Bezwaarmaker heeft in het bezwaarschrift en tijdens de hoorzitting van 20 februari 2018 aangegeven dat whitelisting nu ook wordt toegepast bij retargeting. Naast het gebruik van whitelisting door de externe partijen maakt bezwaarmaker zelf ook gebruik van een interne whitelist. Hiermee vindt er een extra check plaats door eigen medewerkers. De medewerkers binnen dit team hebben een responsible gaming cursus en een compliance check gevolgd. Voorts worden er door bezwaarmaker geen 'Run of Network' campagnes meer ingezet.
38. Een last onder dwangsom is een herstelsanctie. Artikel 5:2, eerste lid, aanhef en onder b, van de Awb bepaalt dat een herstelsanctie een bestuurlijke sanctie is die strekt tot het geheel of gedeeltelijk ongedaan maken of beëindigen van een overtreding, tot het voorkomen van herhaling van een overtreding, dan wel tot het wegnemen of beperken van de gevolgen van een overtreding. Voor het

Datum

15 mei 2018

Ons kenmerk

12422 / 01.033.028

12423 / 01.033.029

12424 / 01.033.030

12425 / 01.033.031

opleggen van een last onder dwangsom is voldoende dat een overtreding heeft plaatsgevonden die herhaald kan worden.⁵

39. Bezwaarmaker stelt dat voor zover de Besluiten ertoe strekken een (nieuwe) overtreding door overtreders te voorkomen er sprake dient te zijn van klaarblijkelijk gevaar dat een nieuwe overtreding zal plaatsvinden. Bezwaarmaker doelt hiermee op een preventieve toepassing van een herstelsanctie. Een preventieve last onder dwangsom kan echter pas worden opgelegd voor zover het een nieuwe, nog niet gepleegde, overtreding betreft.⁶ In dit geval zijn er al overtredingen geconstateerd, dus is er geen sprake van preventieve toepassing van een herstelsanctie.
40. De Besluiten strekken ertoe herhaling van de overtreding te voorkomen. Hierbij is niet vereist dat de overtreding zich met een aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid zal voordoen. Er kan wel sprake zijn van een gegronde vrees voor herhaling van de overtreding. Echter het ontbreken van een gegronde vrees voor herhaling is, voor zover daarvan sprake is, geen bijzondere omstandigheid op grond waarvan de raad van bestuur van handhaving had behoren af te zien.⁷
41. Bezwaarmaker heeft in eerste instantie naar aanleiding van de Aankondiging maatregelen genomen. Deze maatregelen zijn na de Besluiten nog aangescherpt. Deze nieuwe maatregelen genomen na de Besluiten zijn voor de heroverweging van de Besluiten, gelet op de toetsing ex tunc, niet van belang. De raad van bestuur wil wel opmerken dat hij van oordeel is dat de genomen maatregelen, zoals whitelisting en een aanvullende interne controle, op zichzelf goede maatregelen zijn om een overtreding te voorkomen. Echter, neemt dit de mogelijkheid op herhaling van de overtreding niet weg. Zoals ook is overwogen in de Besluiten ten aanzien van de whitelist heeft het hanteren van deze methode eerder ook onvoldoende effect gehad en is de effectiviteit afhankelijk van de criteria die worden gehanteerd om een website al dan niet op de whitelist te plaatsen en het beheer van de lijst. Gelet hierop dient de raad van bestuur over te gaan tot opleggen van een last onder dwangsom.

⁵ ABRvS 11 juli 2012, ECLI:NL:RVS:2012:BX1022, m.nt. Vermeer (AB 2012/255).

⁶ ABRvS 6 april 2016, ECLI:RVS:2016:935.

⁷ ABRvS 11 juli 2012, ECLI:RVS:2012:BX1022; ABRvS 7 augustus 2013, ECLI:NL:RVS:2013:663.

Datum

15 mei 2018

Ons kenmerk

12422 / 01.033.028

12423 / 01.033.029

12424 / 01.033.030

12425 / 01.033.031

7.3 Legaliteitsbeginsel

42. Artikel 5:4, tweede lid, van de Awb bepaalt dat een bestuurlijke sanctie slechts wordt opgelegd indien de overtreding en de sanctie bij of krachtens een aan de gedraging voorafgaand wettelijk voorschrift zijn omschreven. Uit dit beginsel vloeit voort dat een voorschrift dat door een bestuurlijke sanctie wordt gehandhaafd voldoende duidelijk, voorzienbaar en kenbaar moet zijn (het zogenaamde 'lex certa-beginsel').
43. Artikel 4a, tweede lid, van de Wok bevat een (doel)voorschrift gericht aan de houders van vergunningen op grond van de Wok. Deze norm kan gekwalificeerd worden als een open norm. In het Besluit WRVK is de norm van (o.a.) artikel 4a, tweede lid, van de Wok nader omschreven, waarbij in artikel 2, derde lid is aangegeven dat de wervings- en reclameactiviteiten niet gericht mogen zijn op maatschappelijk kwetsbare groepen van personen. Onder kwetsbare groepen van personen wordt in ieder geval verstaan minderjarigen. Met artikel 2, derde lid, van het Besluit WRVK is er sprake van een voorschrift dat voldoende duidelijk, kenbaar en voorzienbaar is. In aanvulling op de wettelijke norm is met de Leidraad reclame richting gegeven bij de toepassing van de wetgeving in de praktijk (zie randnummers 27, 28 en 29).
44. De raad van bestuur merkt op dat het handhaven van een open norm an sich geen problemen oplevert, zolang de invulling van de norm voor de betrokkenen een kenbare norm is.⁸ Hierbij hoeft het niet te gaan om een door de overheid vooraf gegeven norm in bijvoorbeeld een algemeen verbindend voorschrift of een beleidsregel. Het kan ook gaan om normen die in de bedrijfssector gebruikelijk zijn.⁹ In de motivering van het besluit dient deze duidelijkheid te worden verschaft en daarbij kan naar de niet publiekrechtelijke regels, methoden, gebruiken en werkwijzen worden verwezen.¹⁰

⁸ CBb, 1 april 2008, ECLI:NL:CBB:2008:BC8268 .

⁹ CBb 24 augustus 2006, ECLI:NL:CBB:2006:AZ3770, m.nt. O.J.D.M.L. Jansen nr. 4.

¹⁰ CBb 24 augustus 2006, ECLI:NL:CBB:2006:AZ3770, m.nt. O.J.D.M.L. Jansen, nr. 6.

Datum

15 mei 2018

Ons kenmerk

12422 / 01.033.028

12423 / 01.033.029

12424 / 01.033.030

12425 / 01.033.031

45. Bezwaarmaker stelt dat de verplichtingen opgenomen in artikel 4a van de Wok en artikel 2 van het Besluit WRVK geen concrete gedragsnorm inhouden. De raad van bestuur volgt bezwaarmaker niet op dit punt. Er is sprake van een voor betrokkenen kenbare norm. Hierbij wordt in acht genomen dat reclame voor kansspelen terughoudend moet zijn en de deelname aan kansspelen niet actief mag bevorderen. Gelet hierop is de raad van bestuur van oordeel dat de Besluiten niet in strijd zijn met artikel 5:4 van de Awb.

7.4 Herstelmaatregelen

46. Artikel 5:32a, eerste lid, van de Awb bepaalt dat de last onder dwangsom de te nemen herstelmaatregelen omschrijft. De maatregelen kunnen ook een opdracht inhouden om iets niet te doen. Artikel 5:2, eerste lid, aanhef en onder b, van de Awb geeft een ruime opsomming van de mogelijke strekking van de maatregelen van een bestuurlijke sanctie, waaronder het voorkomen van herhaling van een overtreding.
47. Er is een verschil tussen de last, als in *waar* de overtreder aan moet voldoen, en de herstelmaatregelen, als in *hoe* de overtreder moet voldoen. In randnummer 46 van de Besluiten heeft de raad van bestuur opgemerkt dat de norm van artikel 5:32a, eerste lid, van de Awb er niet toe strekt tot in detail voor te schrijven welke maatregelen precies dienen te worden genomen. Het is aan de overtreder een keuze te maken welke maatregelen getroffen dienen te worden.¹¹ Bezwaarmaker stelt dat randnummer 47 van de Besluiten haaks staat op de keuzevrijheid van de overtreder om te voldoen aan de last.
48. De last die de raad van bestuur oplegt is omschreven in de Besluiten in randnummer 47 onder 1, wetende de overtreding van artikel 4a, vijfde lid, van de Wok jo. artikel 2, derde lid, van het Besluit WRVK¹² beëindigd te hebben en te houden. Overtreders dienen hiervoor alle maatregelen te nemen om te voorkomen dat er een overtreding plaatsvindt, zoals aangegeven in randnummer 47 onder 2 van de Besluiten. Dit kunnen zij doen door de specifieke maatregelen die zijn genoemd in de Besluiten uit te voeren. Deze maatregelen zijn een

¹¹ ABRvS 20 augustus 2003, ECLI:NL:RVS:2003:AI1247.

¹² Bestaande uit het richten van online wervings- en reclameactiviteiten voor kansspelen op minderjarigen.

Datum

15 mei 2018

Ons kenmerk

12422 / 01.033.028

12423 / 01.033.029

12424 / 01.033.030

12425 / 01.033.031

opsomming van de maatregelen die bezwaarmaker heeft getroffen naar aanleiding van de Aankondiging.

49. Zoals ook is omschreven in randnummer 47 onder 3 verbeuren overtreders alleen een dwangsom bij het constateren van een overtreding van artikel 4a, vijfde lid, van de Wok jo. artikel 2, derde lid, van het Besluit WRVK, in de vorm van een reclame-uiting op een website die zich richt op minderjarigen. Er is geen sprake van het verbeuren van een dwangsom wanneer de maatregelen, zoals genoemd in randnummer 47 onder 2, niet worden uitgevoerd.
50. De raad van bestuur heeft met de last onder dwangsom willen voorschrijven waar de overtreders aan moeten voldoen en de keuze hoe zij dit willen bereiken volledig aan de overtreders te laten. De gekozen bewoording in randnummer 47 onder 2, met name de woorden 'Het gaat daarbij om in ieder geval' in de tweede zin, zorgt voor verwarring. De raad van bestuur zal de motivering van de Besluiten dan ook op dit punt aanpassen naar 'Het kan daarbij gaan om'.

7.5 Openbaarmaking

51. De raad van bestuur voert een beleid om actief voorlichting te geven over zijn taakuitoefening. Het openbaar maken van sanctiebesluiten maakt daar deel van uit. Dit beleid wordt gevoerd vanwege het maatschappelijk belang om consumenten te informeren over, dan wel te waarschuwen voor, bepaalde handelspraktijken van aanbieders van kansspelen en de risico's die consumenten daarbij lopen. Daarnaast beoogt de Kansspelautoriteit met het openbaar maken van sanctiebesluiten transparantie te bieden met betrekking tot het functioneren van de organisatie van de Kansspelautoriteit. Ten slotte acht de raad van bestuur openbaarmaking van belang in verband met de preventieve werking die van sanctiebesluiten kan uitgaan naar andere ondernemingen en natuurlijke personen.
52. Op grond van artikel 10, eerste lid, aanhef en onder c, van de Wet openbaarheid van bestuur (hierna: Wob) blijft verstrekking van informatie achterwege voor zover dit bedrijfs- en fabricagegegevens betreft, die door natuurlijke personen of rechtspersonen vertrouwelijk aan de overheid zijn medegedeeld.

Datum

15 mei 2018

Ons kenmerk

12422 / 01.033.028

12423 / 01.033.029

12424 / 01.033.030

12425 / 01.033.031

53. Volgens vaste jurisprudentie¹³ is van bedrijfs- of fabricagegegevens sprake indien en voor zover uit die gegevens wetenswaardigheden kunnen worden afgelezen of afgeleid met betrekking tot de technische bedrijfsvoering of het productieproces dan wel met betrekking tot de afzet van producten of de kring van afnemers en leveranciers. Onder deze gegevens kan ook worden verstaan gegevens die uitsluitend de financiële bedrijfsvoering betreffen. Deze uitzonderingsgrond dient naar zijn aard restrictief te worden uitgelegd.
54. Bezwaarmaker geeft aan dat informatie over het reclamebeleid van bezwaarmaker wel degelijk betrekking heeft tot de afzet van producten en de kring van afnemers. Het doen van bannering via het internet is algemeen bekend en zichtbaar. De werkwijze en de gemaakte keuzes die hieraan ten grondslag liggen zijn dit niet.
55. Volgens de raad van bestuur bevat de informatie over de werkwijze van overtreders met betrekking tot reclameactiviteiten geen bedrijfs- of fabricagegegevens. Het is een toelichting van de werkwijze bij inkoop van advertenties op websites. Er zijn geen documenten overlegd waarin details staan beschreven over deze werkwijze.
56. Op grond van artikel 10, tweede lid, aanhef en onder g, van de Wob blijft de verstrekking van informatie achterwege voor zover het belang daarvan niet opweegt tegen de onevenredige bevoordeling of benadeling van bij de aangelegenheid betrokken natuurlijke personen of rechtspersonen dan wel derden.
57. Bezwaarmaker stelt dat zij door openbaarmaking van de passages onevenredig wordt benadeeld. Voorts is er sprake van onevenredige benadeling, omdat de Besluiten volgens bezwaarmaker niet (ongewijzigd) in stand kunnen blijven.

¹³ Zie onder andere ABRvS 23 december 2015, ECLI:NL:RVS:2015:3976 en ABRvS 17 juli 2002, ECLI:NL:RVS:2002:AE5445.

Datum

15 mei 2018

Ons kenmerk

12422 / 01.033.028

12423 / 01.033.029

12424 / 01.033.030

12425 / 01.033.031

58. In aanvulling op hetgeen is overwogen in de Besluiten tot openbaarmaking is de raad van bestuur van oordeel dat bezwaarmaker in het bezwaarschrift noch tijdens de hoorzitting voldoende inzichtelijk heeft gemaakt waarom zou moeten worden gevreesd voor onevenredige benadeling van overtreders.
59. In de Besluiten tot openbaarmaking is de termijn van twee weken aangehouden uit artikel 6, vijfde lid, van de Wob. Dit betekent dat de Besluiten twee weken na bekendmaking zijn gepubliceerd. De Afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State¹⁴ heeft met betrekking tot het opleggen van een boetebesluit geoordeeld dat voor beboete ondernemingen aldus de mogelijkheid bestaat om bij de rechter een voorlopige voorziening te vragen, met zich brengt dat bij gebreke van zo een getroffen voorziening het belang van het verstrekken van informatie als bedoeld in artikel 8, eerste lid, van de Wob niet dient te wijken ter voorkoming van onevenredige benadeling van de beboete rechtspersonen of hiertoe te herleiden natuurlijke personen. De raad van bestuur is van oordeel dat in dit kader ook openbaarmaking van andere sanctiebesluiten in de rede ligt.
60. De raad van bestuur acht de belangen die zijn gediend met openbaarmaking, zoals omschreven in de randnummer 2 t/m 10 van de Besluiten tot openbaarmaking, prevaleren boven het belang van overtreders bij het niet openbaar maken van de Besluiten. Voorts is er gelegenheid geboden om een voorlopige voorziening aan te vragen tegen de openbaarmaking, maar hier is geen gebruik van gemaakt.

7.6 Algemene beginselen van behoorlijk bestuur

Onevenredige belangenafweging

61. Zoals de raad van bestuur heeft aangegeven in de Besluiten in randnummer 36 bestaat er een beginselplicht tot handhaving. Dit houdt in dat, gelet op het algemeen belang dat gediend is met handhaving, in de regel bij een overtreding van een wettelijk voorschrift handhavend moet worden opgetreden. Slechts onder bijzondere omstandigheden mag de raad van bestuur afzien van handhavend op te treden. Dit kan zich voordoen indien concreet zicht op

¹⁴ ABRvS 10 november 2010, ECLI:NL:RVS:2010:BO3468.

Datum

15 mei 2018

Ons kenmerk

12422 / 01.033.028

12423 / 01.033.029

12424 / 01.033.030

12425 / 01.033.031

legalisatie bestaat. Voorts kan handhavend optreden zodanig onevenredig zijn in verhouding tot de daarmee te dienen belangen dat van optreden in die concrete situatie behoort te worden afgezien.

62. Handhaving kan onevenredig zijn wanneer het gaat om een overtreding van geringe aard en ernst. Tijdsverloop is geen reden om van handhaving af te zien. In het geval van bezwaarmaker strekt de overtreden norm tot bescherming van de belangen van kwetsbare groepen, wetende minderjarigen. Schending van deze norm levert een ernstige overtreding op waarbij niet kan worden afgezien van handhavend optreden. De raad van bestuur acht de nadelige gevolgen van de Besluiten voor overtreders niet onevenredig in verhouding tot de met de Besluiten te dienen doelen.

Zorgvuldigheidsbeginsel en motiveringsbeginsel

63. Op grond van artikel 3:2 van de Awb vergaart het bestuursorgaan bij de voorbereiding van een besluit de nodige kennis omtrent de relevante feiten en de af te wegen belangen. Voorts dient een besluit op grond van 3:46 van de Awb te berusten op een deugdelijke motivering. Gelet op hetgeen in onderhavig besluit is overwogen acht de raad van bestuur de Besluiten zorgvuldig tot stand gekomen en is van oordeel dat de motivering de Besluiten kunnen dragen.

Vertrouwensbeginsel

64. Zie hetgeen is overwogen ten aanzien van de Leidraad reclame onder randnummers 27 tot en met 29.

Gelijkheidsbeginsel

65. Tijdens de hoorzitting van 20 februari 2018 heeft bezwaarmaker naar voren gebracht dat er bij het toelaten van minderjarigen tot speelhallen geen last onder dwangsom is opgelegd door de raad van bestuur, terwijl het hier wel gaat om bescherming van kwetsbare groepen, te weten minderjarigen.
66. Voor een succesvol beroep op het gelijkheidsbeginsel moet er sprake zijn van rechtens vergelijkbare gevallen. In het geval van bezwaarmaker gaat het om online reclame-uitingen van een vergunninghouder gericht op minderjarigen. In het nieuwsbericht waar bezwaarmaker aan refereert gaat het om

Datum

15 mei 2018

Ons kenmerk

12422 / 01.033.028

12423 / 01.033.029

12424 / 01.033.030

12425 / 01.033.031

speelautomatenhallen die minderjarigen toelaten. Er is hier geen sprake van rechtens vergelijkbare gevallen.

67. Ten overvloede merkt de raad van bestuur op dat, zoals ook is aangegeven in het nieuwsbericht, de Kansspelautoriteit de bescherming van jongeren tegen deelname aan kansspelen tot prioriteit heeft uitgeroepen. Dit betekent dat er, ook bij speelautomatenhallen, maatregelen volgen bij het constateren van een overtreding.

8 Besluit

De raad van bestuur:

- a. verklaart het bezwaar ongegrond en laat de Besluiten en de Besluiten tot openbaarmaking in stand, onder aanvulling van de motivering zoals weergegeven in randnummer 20 en 50;
- b. wijst het verzoek om vergoeding van kosten zoals bedoeld in artikel 7:15 van de Awb af.

Den Haag, 15 mei 2018

De raad van bestuur van de Kansspelautoriteit,

w.g.

J.J.H. Suyver
Voorzitter

Beroep

Tegen dit besluit kan een belanghebbende beroep instellen bij de afdeling bestuursrecht van de rechtbank Den Haag, Postbus 20302, 2500 EH Den Haag.

OPENBAAR

Kansspelautoriteit

Datum

15 mei 2018

Ons kenmerk

12422 / 01.033.028

12423 / 01.033.029

12424 / 01.033.030

12425 / 01.033.031

Het beroepschrift moet binnen zes weken na de dag van bekendmaking door de rechtbank zijn ontvangen. Het beroepschrift moet op grond van artikel 6:5 van de Algemene wet bestuursrecht zijn ondertekend en moet ten minste bevatten de naam en adres van de indiener, de dagtekening, de omschrijving van het besluit waartegen het beroep is gericht, zo mogelijk een afschrift van dit besluit, en de gronden waarop het beroepschrift rust.

Van de indiener van het beroepschrift wordt griffierecht geheven door de griffier van de rechtbank. Nadere informatie over de hoogte van het griffierecht en de wijze van betalen wordt door de griffie van de rechtbank verstrekt.

Er kan ook digitaal beroep worden ingesteld bij genoemde rechtbank via <http://loket.rechtspraak.nl/bestuursrecht>. Daarvoor moet de indiener beschikken over een elektronische handtekening (DigiD). Kijk op de genoemde site voor de precieze voorwaarden.